

door A. Carmiggelt

HET HISTORISCH ONDERZOEK.

Dit hoofdstuk is een beknopte weergave van de resultaten van een onderzoek naar de Leeuwarder pijpenmakers dat begonnen is in 1984. Het volledige, uitgebreide verslag van dit onderzoek zal binnen afzienbare tijd verschijnen. Hieronder zullen slechts enkele Leeuwarder pijpenmakers besproken worden.

Aangezien in Leeuwarden en omstreken nog maar weinig aandacht besteed is aan het verzamelen van kleipijpen is het nog moeilijk een goed beeld te krijgen van de Leeuwarder produkten. Dit is dan ook de reden dat deze bijdrage voornamelijk het historisch facet van de lokale Leeuwarder pijpenmakerij zal behandelen.

Van 1584 tot 1747 is Leeuwarden de residentie geweest van de stadhouders uit het huis Nassau-Dietz, wat het tot een politiek centrum in die dagen maakte. Leeuwarden is ook een economisch centrum geweest, getuige de grote aantallen ambachtlieden die in de stad werkzaam waren. Onder hen bevonden zich ook pottenbakkers en pijpenmakers.

De eerste melding van een pijpenmaker vinden we op 15 mei 1641 in de ondertrouwboeken, wanneer Rommert Jansen "tabakspiepmaker van Grotebroek" zich laat inschrijven samen met zijn toekomstige vrouw Heijnts Bentes. In de loop van de zeventiende eeuw treffen we nog een aantal pijpenmakers aan met de naam Jansen, waarbij opgemerkt moet worden dat een eventuele onderlinge relatie vaak moeilijk terug te vinden is.

In 1644 vinden we een pijpenmaker genaamd Jan Thomas. Samen met zijn vrouw Aeltie Gerrijts koopt hij voor 1018 en een halve goudgulden plus een rozenobel en zeven gulden een huis op het Noord-Vliet. Op 12 maart 1647 verkopen zij het pand en huren bij de nieuwe koper het voorhuis en een aangrenzend kamertje. In deze akte wordt vermeld dat er zich op de binnenplaats een kleiloods bevindt.

Voor 1649 heeft Jan zijn naam veranderd in Jan (Thomas) Moselijn. Mogelijk heeft zijn naam iets uit te staan met de Engelse plaats Moseley bij Birmingham, wat kan wijzen op een Engelse herkomst van Jan Thomas. In 1649 koopt Jan een huisje, een rommelhuisje en een hof inclusief vruchtbomen aan de Zuidzijde van het Vliet. Op dit huis en bijbehorend stuk grond wordt een hypotheek van 500 gulden genomen.

Het Vliet was een water dat aan de oostzijde van het oude Leeuwarden liep. In deze buurt waren met name in de zeventiende eeuw pottenbakkers en pijpenmakers gevestigd. Evenals in andere steden zien we dat men zich vestigde in de buurt van water (aan- en afvoer van grondstoffen, brandstoffen en produkten) en buiten de oude stadskern (brandgevaar). Aan de overkant van de stadsgracht lag een andere pijpenmakersbuurt met als belangrijke straten de Amelandstraat, de Tuinen en de Nieuwe Kade. Een van de stegen die de Tuinen met de Amelandstraat verbond heette dan ook heel toepasselijk Pijpbakkerssteeg.

Opmerkelijk is het dat Jan Moselijn, wanneer hij een huis op de Camstraburen bij de Hoexterpoort in 1652 verkoopt, de akte ondertekent met een monogram, bestaande uit zijn eigen initialen (de I is boven de M geplaatst). Regelmatig worden in Leeuwarden pijpen met dit monogram aangetroffen en we kunnen dan ook gevoeglijk aannemen dat Jan Moselijn de maker is van deze pijpen. Eventueel zou ook zijn zoon Isaac Jans Moselijn hiervoor in aanmerking komen. Een andere zoon van Jan is Abraham Jans Moselijn. Hij oefent ook het beroep van pijpenmaker uit evenals zijn zoon Samuel Abraham Moselijn.

Een andere zeventiende eeuwse pijpenmaker is Hendrik Jalissen. Van hem en zijn vrouw kennen we uit 1644 een zogenaamde "geabandonneerde" boedel d.w.z. een boedel die de eige-

naars vrijwillig hebben afgestaan aan hun schuldeisers. In deze boedel worden onder andere een "ijseren ende houtten schroeff met twee tabackspiepe formen" vermeld. Ook is er sprake van een "stoffer" waarmee waarschijnlijk een stopper bedoeld wordt. Hendrik heeft zijn eigen pijpen verkocht hetgeen blijkt uit een stuk uit hetzelfde jaar waarin hij als tabakspijpenverkoper te boek staat. Uit Leeuwarden en omstreken zijn een aantal pijpen bekend met een H.I.-monogram. Vermoedelijk is Hendrik Jalissen de maker van deze pijpen.

In 1661 trouwt de "Meester piepmaker" Jasper Maurits. Hij is in 1660 in het burgerboek van Leeuwarden ingeschreven en blijkt uit Gouda afkomstig te zijn. In 1665 koopt hij samen met zijn vrouw een huisje met een binnenplaats en loods in de Amelandstraat. Drie jaar later sluit hij een hypotheek af om de koop van "twee camers en lootsen" te financieren. Jasper moet voor juli 1682 overleden zijn, aangezien zijn vrouw dan als weduwe aangeduid wordt. In de loop van de zeventiende eeuw treffen we in Leeuwarden nog een aantal andere pijpenmakers (-knechten) aan. Deze zullen hier niet allen behandeld worden. Wel wil ik hier de pijpenmaker Floris Erasmus noemen, die in 1683 met attestatie uit Gouda komt. Hij woont in Gouda op het Raam en trouwt aldaar in 1670 met Annehje Thijssen. Floris is de "stamvader" van diverse Leeuwarder pijpenmakers.

Een van de dochters van Floris, Dirkje Floris, is geboren in Gouda in 1677 en trouwt in Leeuwarden met Josua Jans Dijkstra, zoon van de koopman Jan Theunis Dijkstra. Josua is wolkammer. Zijn broer Benjamin Jans Dijkstra trouwt in 1711 met Albertje Sijmens en staat in het ondertrouwboek vermeld als "handtychsnijder". In een stuk uit 1741 wordt hij nu naast meesterbeeldhouwer ook pijpenmaker genoemd. Of hij werkelijk beeldhouwer is of dat hij plasticjes van pijpaaarde vervaardigt, is niet duidelijk. In het betreffende stuk wordt vermeld dat Benjamin van de kleermaker Obbe Fongers Broersma een pand in de Schuitemakerssteeg heeft gekocht. De zoon van Benjamin, Simon Dijkstra, is eveneens pijpenmaker. Hij verkoopt in 1767 zijn pijpenbakkerij in de Schuitemakerssteeg aan Hendrik Riedhorst en diens vrouw Anna Duvet, waarbij bepaald wordt dat "de gereedschappen, kley, turf gebakken en ongebakken pijpen" bij taxatie moeten worden overgenomen. Na het overlijden van Anna worden zijn bezittingen in de Schuitemakerssteeg verkocht, bestaande uit: "een deftige huisinge en piepbakkerije staande en gelegen in de Schuitemakerssteeg binnen Leeuwarden, bestaande in een portaal, een groot werkhuis zijnde de pijpmakerswinkel, daar boven een groote turfzolder; verder een bakloots metderzelve oven, die in de koop zal versmelten en aldaar een turfkoker agter een plaats aldaar een regenwatersbak en zinkput".

Een andere dochter van de "stamvader" Floris Erasmus, Elisabeth genaamd, trouwt in 1698 met de soldaat Pijtter Jochum Koster. Hun zoon Simon Pijtters wordt genoemd in verband met een verkoop van een pand in 1759, dat bij het Vossegat is gelegen. Uit deze verkoopakte blijkt dat Simon Pijtters voor tien stuivers per week een deel van het pand huurt, namelijk de pijpenbakkerij, de zolder en de ovens. Simon is eerst nog zelfstandig pijpenmaker maar begint door overmatig drankgebruik af te glijden. In 1764 is hij pijpenmakersgezel in het bedrijfje van Willem Obbes in de Amelandstraat. Hij heeft hier niet lang gewerkt, want in 1771, na het overlijden van zijn vrouw, staat hij als pijpenuitbrander te boek. Het gaat van kwaad tot erger met Simon en uiteindelijk belandt hij in het "Lands tugt en werkhuis" om "aldaar met handenwerk de kost te verdienen tot syner correctie". Dit was noodzakelijk, aangezien Simon niet zelfstandig kon funktionieren zonder naar de fles te grijpen, zijn huishouden en kinderen te verwaarlosen en zijn bureu overlast te bezorgen met zijn gelal.

Sara is een andere dochter van Floris Erasmus. Zij trouwt in 1707 met de reeds eerder genoemde kleermaker Obbe Fongers Broersma. Uit dit huwelijk zijn twee pijpenmakers voortgekomen. De ene is Willem Obbes Broersma, die zoals we gezien hebben een bedrijfje in de Amelandstraat heeft gehad en de andere pijpenmaker is Floris Obbes Broersma. Laatstgenoemde koopt

in 1752 samen met zijn vrouw Heintje Jans een pand in de Oude Doelensteeg, waar hij zijn pijpenbakkerij vestigt. Tenslotte moet opgemerkt worden dat de drie zonen van Floris Erasmus te weten Pijter, Lenart en Mathijs Floris in de eerste helft van de achttiende eeuw eveneens pijpenmaker geweest zijn.

In 1714 trouwt de pijpenmakersgezel Sybe Folkerts (Sybisma) met Trijntje Arjens. Beiden gaan op het Vliet wonen. In 1734 kopen zij voor 500 gulden twee kamers in de Wolvesteeg. In het quotisatiecohier uit 1749, een belangrijke bron voor de reconstructie van de sociaal-economische positie van de inwoners van Friesland, staat Sijbe vermeld als "Meester pijp-bakker" en tevens wordt opgemerkt "kan de cost winnen". Het voorvoegsel "meester" zou ons kunnen doen vermoeden dat Leeuwarden een pijpenmakersgilde gekend zou hebben. Dit is niet waarschijnlijk, omdat er verder geen enkele aanwijzingen voor bestaan.

Een zoon van Sybe is Tibolt Sybes Sybisma. Hij trouwt in 1745 met Helena Schrinierius uit Sneek. In 1749 brengen hij en zijn vrouw hun dienstmaagd aan op verdenking van diefstal van een zilveren beugel. Deze dienstmaagd heeft voordien bij de Sybisma's in huis gewoond en wordt in de verklaringen van Tibolt en zijn vrouw van meer diefstallen beschuldigd. Deze dienstmaagd, die overigens alles glashard ontkent, heet Marha Pijbes. Zij woont in de Wolvesteeg en is de vrouw van Casimier Heijns, die bij zijn huwelijk in 1749 met pijpenmakersgezel aangeduid wordt. Vermoedelijk werkt of werkte hij in het bedrijf van Tibolt, waar hij dan ook zijn vrouw ontmoet kan hebben.

Een laatste pijpenmakersknecht die ik wil behandelen is Marten Reinders. Hij werkt als knecht in de pijpenmakerswinkel van Hendrik Riedhorst in de Amelandstraat. Wanneer Marten zestig jaar oud is, in 1795, wordt hij beschuldigd van Oranjegezindheid, omdat hij voor zijn raam een afbeelding van de gewezen stadhouder en andere symbolen van het Oranjehuis heeft geplaatst. Aangezien Leeuwarden vanaf 1795 een patriottisch bolwerk is geworden, worden dergelijke manifestaties van politieke voorkeur niet getolereerd. Op 20 juli 1804 wordt Marten's vrouw begraven op het Jacobinerkerkhof. Vermoedelijk is Marten dit verlies nooit te boven gekomen want twee jaar later, op 72-jarige leeftijd en ingezetene van het gereformeerde Diaconiehuis in de Grote Kerkstraat, verhangt hij zich aan een beddetouw.

Marten Reinder's wanhopige zelfmoord markeert het einde van een traditie van Leeuwarder pijpenmakers, aangezien er hierna geen zelfstandige pijpenmakers meer geregistreerd staan van wie de naam te achterhalen valt. Wel weten we dat er tussen 1800 en 1806 in Leeuwarden nog een pijpenmakerij geweest moet zijn en dat er pijpen vanuit Groningen naar Leeuwarden verhandeld worden.

Op 19 januari 1819 wordt door het gemeentebestuur van Leeuwarden de artikelen 2 en 3 van het Koninklijk Besluit d.d. 25 december 1818 besproken. Hierin wordt besloten tot de registratie van alle pijpenmerken die in omloop zijn. In het verslag van deze vergadering staat te lezen dat er weinig te bespreken valt: "in aanmerking genomen zijnde dat er thans geene pijpen fabrieken binnen deze stad bestaan..".

In 1850 komt er opnieuw een dergelijk punt op de agenda voor waarop het gemeentebestuur de gouverneur van Friesland wederom bericht dat er geen pijpenmakerijen in Leeuwarden aanwezig zijn. Rond de eeuwwisseling behoort de Leeuwarder pijpennijverheid definitief tot het verleden.

Wanneer we tenslotte naar de ontwikkeling van de Leeuwarder pijpennijverheid kijken, zien we dat deze in de zeventiende eeuw gestaag groeit en haar hoogtepunt bereikt rond het midden van de achttiende eeuw. De pijpenmakers zullen hoofdzakelijk voor de lokale/regionale markt geproduceerd hebben. In 1717 schijnt Leeuwarden meer dan 15.500 inwoners gehad te hebben, hetgeen een aanzienlijke afzetmarkt voor de pijpenmakers moet zijn geweest. Naast Leeuwarden heeft Harlingen in de zeventiende eeuw pijpenmakers gekend. Dit is niet zo ver-

wonderlijk, omdat hier zich een grote ceramische industrie ontwikkeld had. Het quotisatie-cohier (1749) maakt geen melding meer van Harlinger pijpenmakers.

Uit de Harlingse last- en veilregisters uit de periode 1654/55, waarin een door de Staten-Generaal ingevoerde belasting op in- en uitgevoerde produkten werd opgetekend, blijkt dat er ook tabakspijpen uitgevoerd zijn, die met name voor de Kleine Oost bestemd zijn. Dit is het gebied van de Duitse en Deense Noordzeekuststeden. Niet alleen tabakspijpen maar ook andere Friese nijverheidsprodukten (o.a. ceramiek) zijn naar deze streken gebracht. Waar de genoemde tabakspijpen in Friesland vervaardigd zijn, is niet bekend. Een toekomstige analyse van het pijpelogisch materiaal uit deze gebieden en ook dat uit Noord Nederland zelf kan ons veel vertellen over de afzetgebieden van de Leeuwarder pijpenmakers.

Lijst van Leeuwarder tabakspijpenmakers(-knechten):

Naam	Periode/jaar van voor- komen in archiefstukken	Woon- en/of werkplaats
Abrahams, Samuel	1698-1710	Vliet
Annes, Pieter	1685-1728	-
Berents, Jan	1774-1777	Wisserdwinger
Bouwes, Jacob	1719-1764	Amelandstraat
Broersma, Floris Obbes	1746-1757	Oude Doelensteeg
Broersma, Obbe Willems	1765-1773	Amelandstraat
Broersma, Willem Obbes	1738-1765	Amelandstraat
Buising, Wijbe	1768-1782	Wolvesteeg
Clasen, Jan	1749	Poolsteeg (?)
Dijxtra, Benjamin (Jans)	1710-1749	Amelandstraat
Dijxtra, Sijmon	1749-1767	Schuitmakerssteeg
Dircks, Pijter	1687	-
Duyff, Willem	1674	-
Erasmus, Floris	1670-1706	Amelandstraat
Erasmus, Simon	1681	Vliet
Floris, Lenart (de Valck)	1708	-
Floris, Mathijs (de Valck)	1713	-
Floris, Pijter (de Valck)	1708-1740	Amelandstraat
Geerts, Coenraad	1733-1773	Amelandsdwinger
Gerbens, Johannes	1711-1748	Kl.Kerkstraat/Vliet
Gorcum, Jan Jans van	1706	-
Harmens, Evert	1663	Vliet
Hein, Casimier	1749	Wolvesteeg
Hendrix, Jan	1677-1678	Vliet
Hendricks, Joris	1753-1798	Amelandstraat
Hendrickx, Reiner	1684	-
Hoddis/Hotses, Abraham	1645	Vliet
Hotses, Pijter	1707-1737	-
Jalissen, Hendrik	1644	-
Jans(-sen), Gabe	1765	-
Janssen, Hoijte	1661	-
Jansen, Jan	1666-1672	-

Naam	Periode/jaar van voor- komen in archiefstukken	Woon- en/of werkplaats
Jans(-sen), Jeroen	1753	-
Janssen, Lodewijk	1717-1719	Amelandstraat
Jans(-sen), Pieter	1760	-
Jans(-sen), Pouwels	1664	-
Jans, Pijke	1769	-
Janssen, Rommert	1641-1646	-
Johannes, Foppe	1759	-
Johannes, Hendrik	1743-1749	Zeilmakersteeg
Johannes, Jan	1730-1749	Vliet
Liewkes, Lieuke	1637	A'dam: Lindengracht
Lyt, Frans van der	1627	A'dam: Wagenstraat
Martens, Jurrien	1719	Amelandstraat
Martens, Lourens	1685-1747	Sacramentstraat
Maurits, Jasper	1658-1669	Amelandstraat
Meeckema, Cipriaen	1653-1656	A'dam: Regulierstr. e.o.
Mijl, Gerrit van der	1694	-
Minses, Johannes	1768	-
Minses, Minse	1723	-
Moselij, Abraham Jans	1663-1710	Vliet
Moselij, Isaac (Jansen)	1666	-
Moselij, Jan (Thomas)	1644-1654	Vliet
Mulder, Johan Jurjen	1767	-
Pieters, David	1752-1783	Gr. Gasthuissteeg
Pieters (Pijtters), Jan	1737-1749	-
Pijtters, Simon	1759-1771	Jan Mutskesteeg
Ram, Claes	1719	Amelandstraat
Reinders, Marten	1773-1806	Schuitmakerssteeg/ Nieuweburen
Riedhorst, Hendrik	1767-1780	Schuitmakerssteeg
Roberts, Gerrijt	1714-1723	-
Rudolphi, Jacobus	1708	Vliet
Stoffels, Schelte	1705-1707	Vliet
Stop, Jan	1739-1749	Amelandstraat
Struijs, Adam	1659-1668	-
Swertel, Coenraad	1772	-
Sybisma, Sijbe Folkerts	1714-1734	Vliet/Wolvesteeg
Sybersma, Tobolt (Tibolt)	1745-1756	-
Thomas, Frans	1644-1645	Vliet
Thomas, Jan..zie: Moselij, Jan (Thomas)		
Vredenburg, Hermanus	1743	-
Warners, Willem	1676	-
Wijngaarden, Johannes	1766-1804	-

Beschrijvingen bij de afbeeldingen:

afb. 1 t/m 4 Maker is vermoedelijk Jan Moselijn, datering: 1640-1655.

- afb. 1 Merk: I.M. monogram; halve radering; komt geglaasd en ongeglaasd voor, hoogte 37 mm., breedte 17 mm., opening 11mm.
- afb. 2 Merk: I.M. monogram; halve radering; ongeglaasd, hoogte 35 mm., breedte 18 mm., opening 12 mm.
- afb. 3 Merk: I.M. monogram; stippen in ruit boven Tudorroos (beide zijden); hele aaneengesloten radering, hoogte 36 mm., breedte 19 mm., opening 11 mm.
- afb. 4 M (linkerzijde steel) en I (rechterzijde steel). ongeglaasd; halve radering; hoogte 37 mm., breedte 19 mm., opening 11 mm.

afb. 5 t/m 6 Maker is vermoedelijk Hendrik Jalissen, datering: 1640-1650

- afb. 5 Ruitmotief op ketel (beide zijden). H (linkerzijde steel) en I (rechterzijde steel); hele aaneengesloten radering, hoogte 36 mm., breedte 17 mm., opening 12 mm.
- afb. 6 Merk: H.I. monogram; komt zowel geglaasd als ongeglaasd voor; hele aaneengesloten radering, hoogte 35 mm., breedte 17 mm., opening 12 mm.

LITERATUUR.

- * Carmiggelt, A., De Geschiedenis van de Leeuwarder Tabakspijpenmakers: Een historisch-archeologische studie (in druk).
- * Duco, D.H., De Kleipijp in de Zeventiende Eeuwse Nederlanden. Oxford, 1981, p. 208-211.
- * Friesch Dagblad, 24 april 1985, "Leeuwarden ooit een stad van tabakspijpenmakers" (H. de Haan), p.I. en 3 (Midweekbijlage).

ILLUSTRATIES.

- A. Carmiggelt

